

VAN VERLICHTEN NAAR VERLEIDEN INLEIDING

JAAP WILLEMS*

Wetenschapsvoorlichting is de afgelopen jaren wetenschaps- en techniekcommunicatie (WTC) geworden. De doelstellingen zijn veranderd, het aantal kanalen is enorm toegenomen en er zijn andere actoren in het spel gekomen.

Dit themanummer toont u een deel van de ontwikkelingsgeschiedenis van het populariseren van de bètawetenschappen en de technologie gedurende de tweede helft van de twintigste eeuw. Die geschiedenis was bewogen. De evolutie van de wetenschapsvoorlichting, van de wetenschapsjournalistiek en van enkele daarmee samenhangende communicatie-activiteiten laat zien dat niet alleen de termen zijn gewijzigd.

Het nut van zo'n overzicht zal *Gewina*-lezers duidelijk zijn: geschiedenis geeft een context aan het heden. Door ontwikkelingen te beschrijven en waar mogelijk ook te analyseren begrijpt de hedendaagse mens beter hoe dat heden is ontstaan. Door de ontwikkeling van vijftig jaar populariseren van wetenschap te bezien, zal de hedendaagse WTC-er bijvoorbeeld minder verbaasd zijn over het huidige accent op economische belangen dan wanneer die geschiedenis hem of haar vreemd is.

Een van de opvallende veranderingen is de naamsverandering van wetenschapsvoorlichting naar wetenschaps- en techniekcommunicatie. Dat is meer dan een woordenspel. De naamsverandering duidt op een verbreding van de doelstellingen: het gaat tegenwoordig niet alleen meer om klassieke voorlichting ten behoeve van de ontvanger maar ook om persuasieve voorlichting die de belangen van de zender behartigt. Zowel de klassieke en persuasieve voorlichting als de meeste andere vormen van wetenschaps- en techniekcommunicatie kan men samenbrengen onder de paraplu 'populariseren'. Die term is door Wiedenhof ooit voorzien van de definitie: het begrijpelijk, toegankelijk, toepasbaar maken van wetenschappelijke informatie voor niet-vakgenoten. Populariseren is ook een term die internationaal goed aansluit (onder meer bij het Angelsaksische 'popularization'). De bruikbaarheid en eenduidigheid van de term populariseren (van wetenschap) betekent helaas niet dat hij in Nederland ook breed wordt geaccepteerd.¹ Veel (communicatie-)wetenschappers prefereren termen als voorlichting of communicatie. Bij menig wetenschapper roept het begrip populariseren namelijk associaties op met 'populair' en dat heeft een negatieve connotatie. Volgens deze academici mag wetenschap in deze zin niet worden 'gepopulariseerd'. Een residu van het Ivoren-Torendenken?

In het eerste artikel wordt de ontwikkeling van voorlichting omwille van de ontvanger, dat wil zeggen de klassieke voorlichting (of verlichting), naar voorlichting of WTC in het belang van de zender, uiteengezet door Dalderup. De 'egoïstische' zender is op dit moment vaak de overheid, die overigens graag blijft spreken over voorlichting. In werkelijkheid wil ze een maatschappelijk draagvlak creëren voor wetenschap en vooral technologie ten behoeve van de economische ontwikkeling. Dat kan ook in het belang zijn van

* D.J. Willems is universitair hoofddocent Populariseren van de Natuurwetenschappen, Faculteit Biologie en subfaculteit Scheikunde FEW, Vrije Universiteit Amsterdam.

1. J. Willems. 'Veel alfa's op cursussen journalistiek schrijven', *Tijdschrift voor Wetenschap, Technologie en Samenleving* 5 (1997) 141-144.

de individuele ontvanger van de boodschap, vanwege toename van de persoonlijke welvaart, maar uitgangspunt is dat die ontwikkeling het algemeen belang dient – en de overheid is de personificatie daarvan. De verschuiving van ‘verlichten’ naar ‘verleiden’ is de meest ingrijpende ontwikkeling in de wetenschapsvoorlichting gedurende de afgelopen vijftig jaar. Alle motieven zijn steeds geldig geweest,² maar het belang dat men aan afzonderlijke argumenten hechtte, is gewijzigd. Een vergelijkbare ontwikkeling ziet men overigens in de wetenschapsjournalistiek.

In de jaren vijftig en zestig was populariseren vooral het verlichten van de ontvanger – het grote publiek. Dat deed men om de samenleving op een hoger niveau van ‘scientific literacy’ te brengen en om het democratisch gehalte ervan te vergroten. Mensen moesten op de hoogte worden gebracht van nieuwe ontwikkelingen in bijvoorbeeld de natuurwetenschappen of de geneeskunde vanuit het oogpunt van algemene ontwikkeling. Door die betere ontwikkeling zouden ze beter dan voorheen in staat zijn tot inspraak en medezeggenschap. In de laatste 25 jaar is het accent zoals gezegd verschoven in de richting van het verleiden van het publiek. Dat moest rijp worden gemaakt voor allerlei nieuwe ontwikkelingen (bijvoorbeeld ICT en biotechnologie) omwille van de economische groei. Deze verandering wordt onder meer beschreven door Wiedenhof en Tuininga. Dit terrein is meer en meer in handen gekomen van communicatie-specialisten.

In de hedendaagse literatuur onderscheidt men drie motieven voor WTC: het democratisch motief, het cultureel motief (zie onder meer het artikel van Van Mensch) en het economisch motief. Het laatste heeft de overhand gekregen in de onlangs verschenen nota van het ministerie van OCW (zie onder meer het artikel van Dalderup³). Opmerkelijk is dat de populariserende instanties bij al die motieven zeggen uit te gaan van de belangen van de ontvanger. Maar analyse van de redenen voor wetenschaps- en techniekcommunicatie laat zien dat bij het populariseren van wetenschap en technologie eigenbelangen van de onderzoekers (vaak een belangrijke rol spelen).⁴ Dat eigenbelang is in de loop van de jaren alleen maar sterker geworden door onder meer verschuivingen in de financiering van eerste naar tweede en derde geldstroom. Maar het lijkt wel of eigenbelang onbehoorlijk is en daarom maar beter kan worden verzwegen.

De ontwikkeling op het terrein van WTC gedurende de afgelopen halve eeuw weerspiegelt zich ook in de gehanteerde kanalen, de wegen waarlangs informatie over wetenschap (en technologie) vanuit kenniscentra zoals universiteiten naar de rest van de samenleving wordt gezonden. In vroeger eeuwen en ook in het begin van de periode die in dit themanummer beschreven wordt, waren musea en gedrukte media de dominante kanalen. Dat wordt onder meer beschreven in de artikelen van Van Mensch en Wiedenhof. Later kwam het accent iets meer te liggen op onder meer de TV en op directe contacten tussen onderzoekers en de rest van de samenleving via bijvoorbeeld publieke debatten en wetenschapswinkels. Dat vindt u onder meer terug in de artikelen van Tuininga en Mulder cs.

In de recente geschiedenis van de wegen waarlangs wetenschap en technologie worden verspreid, kan men twee trends onderscheiden, die ook bekend zijn in de ontwikkeling van de massacommunicatie in het algemeen: schaalvergroting (bijvoorbeeld in de journalistiek) en diversificatie (bijvoorbeeld de verbreding naar publieke debatten). Fusies

2. J. Willems, ‘Waarom journalistiek schrijven over wetenschap?’ in: Henk Donkers en J. Willems ed., *Journalistiek schrijven* (Bussum 1999) 97-407.

3. Zie ook zijn recente publicatie ‘WTC voor 2000 en verder’, *Tijdschrift voor Wetenschap, Techniek en Samenleving* 8 (3) (2000) 76-78.

4. Zie onder anderen Willems (n. 2), ‘Waarom journalistiek schrijven over wetenschap?’

van dagbladen (bijvoorbeeld van *NRC* en *Handelsblad*) hebben een fikse versterking van de wetenschapsjournalistiek tot gevolg gehad. Door het vergroten van redacties en het verduidelijken cq moderniseren van de eigen profielen kregen specialismen zoals wetenschap en cultuur meer mogelijkheden, en dat heeft de ontwikkeling van de wetenschapsjournalistiek ontegenzeggelijk goed gedaan. Het aantal full-time wetenschapsjournalisten is nog altijd niet erg groot, maar het specialisme is arrivé.5 Over de historische ontwikkeling van WTC in kranten en op TV vindt U in dit nummer, vooral als gevolg van de ontoegankelijkheid van de bronnen, helaas geen artikel.

De diversificatie heeft vooral gestalte gekregen in de versterking van het interactieve karakter van de wetenschaps- en techniekcommunicatie. Die vinden we zowel in traditionele communicatievormen zoals het debat als in de ICT-sector. Met name Internet biedt op het terrein van interactiviteit uiteraard ongekende mogelijkheden. Dat deze nog onvoldoende worden benut, is een ander verhaal. In dit themanummer vindt u evenmin een artikel over de rol van Internet, Intranet en/of cd-roms in de wetenschaps en techniekcommunicatie. In dit geval heeft dat te maken met de jeugd van deze media. Ze hebben nog weinig geschiedenis en vanuit de ervaringen met deze nieuwe kanalen vallen nog moeilijk lijnen te trekken naar de toekomst. Maar een aanzet geeft Snijders in een korte beschouwing.

De veranderingen in de doelstellingen en de vergroting van het aantal kanalen en de diversiteit daarvan, hebben ook gevolgen gehad voor de opbouw van de actorenpopulatie. In het begin waren het vooral enthousiaste en betrokken journalisten en wetenschappers die zich inspannen voor het populariseren van wetenschap en technologie. Die mensen zijn er nog steeds, maar hun aantal wordt steeds meer overtroffen door dat van de communicatiespecialisten, die meer in communicatie zijn geïnteresseerd dan in wetenschap. Dit heeft uiteraard alles te maken met de gesignaleerde verschuiving in doelstellingen.

5. J. Willems, 'Wie zijn de wetenschapsjournalisten in Nederland', *Tijdschrift voor Wetenschap, Techniek en Samenleving* 5 (1997) 173-178.